

ARTYKUŁY I ROZPRAWY

JAROSŁAW DURKA

Regionalny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli „WOM”

Częstochowa

Forum Pedagogiczne

2016/2 cz. 2

Wpłynęło: 26.01.2016

Zatwierdzono do druku: 26.10.2016

DOI: 10.21697/fp.2016.2.35

PIELGRZYMKI NAUCZYCIELI NA JASNĄ GÓRĘ W LATACH 60. I 70. XX WIEKU W DOKUMENTACH SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA

Streszczenie: Pierwsze pielgrzymki nauczycieli na Jasną Górę miały miejsce na przełomie XIX i XX wieku. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, mimo licznych trudności związanych z podziałami politycznymi, starano się zintensyfikować ten ruch. Pierwsza ogólnopolska pielgrzymka nauczycieli odbyła się w 1937 roku. II wojna światowa uniemożliwiła zorganizowany ruch pielgrzymkowy. Po wojnie, w Polsce Ludowej rządzonej przez partię komunistyczną, pielgrzymowanie nauczycieli na Jasną Górę było traktowane jako realne zagrożenie dla działań związanych z laicyzacją i indoktrynacją społeczeństwa. Dlatego kontrolowano liczby uczestników, uważnie analizowano treść kazań i referatów wygłaszanych podczas konferencji. Niemal zawsze odnosiły się one zarówno do aktualnej problematyki społecznej, relacji państwo – Kościół, jak i do polityki wewnętrznej rządu PRL-u. W warunkach silnej cenzury i monopolu informacyjnego władz państwowych pielgrzymki organizowane pod hasłem zjazdu czy dni modlitw przełamywały wyłączność partii komunistycznej na kształtowanie obrazu rzeczywistości społeczno-politycznej w środowisku nauczycieli i wychowawców. Służba Bezpieczeństwa (SB) dokumentowała swoje działania.

Słowa kluczowe: pielgrzymki, Kościół, partia komunistyczna, Służba Bezpieczeństwa, nauczyciele, klasztor

Początki pielgrzymowania nauczycieli

Trudno uchwycić początek ruchu pielgrzymkowego nauczycieli do sanktuarium jasnogórskiego, gdyż często przybywali oni indywidualnie bądź w niewielkich grupach. Spore zasługi położył tu ojciec Pius Przeździecki, który na przełomie XIX i XX wieku pracował nad formowaniem aktywnego laikatu. W zorganizowanym przez niego w latach 1898–1900 konspiracyjnym zgromadzeniu bezhabitowym pod wezwaniem Matki Bożej Częstochowskiej Królowej Polski w Częstochowie znalazło się wielu nauczycieli, a członkinie tego instytutu miały prowadzić działalność religijno-patriotyczną wśród pracowników oświaty. 18–19 czerwca 1906 roku

odbył się I Zjazd Księży Prefektów szkół średnich z terenu Królestwa Polskiego. Po odzyskaniu niepodległości udział nauczycieli w pielgrzymkach wzrastał. Licznie uczestniczyły w nich nauczycielki należące do sodalicyj mariańskich. Zaangażowały się one w organizację 1–2 listopada 1919 roku zjazdu około dwustu katolickich nauczycieli szkół średnich i niższych. Konsekwencją tej aktywności było powołanie Chrześcijańskiego Związku Zawodowego Nauczycielstwa Polskiego i coraz silniejsze starania o zorganizowanie ogólnopolskiej pielgrzymki nauczycieli na Jasną Górę. Jednak duże podziały w tym środowisku i rywalizacja organizacji nauczycielskich spowodowały, że pierwsza ogólnopolska pielgrzymka nauczycieli odbyła się dopiero 23–24 czerwca 1937 roku. Na Jasną Górę przybyło około dwudziestu tysięcy osób. Pielgrzymi złożyli ślubowanie, w którym podkreślono, że obowiązkiem nauczycieli jest: obrona religii katolickiej i Kościoła katolickiego, podniesienie etyki zawodowej do poziomu ewangelicznego, a także wychowywanie i nauczanie w duchu zasad katolickich (Jankiewicz 2007).

Pierwsze pielgrzymki po wojnie

Tak rozpoczętą tradycję chciano kontynuować po zakończeniu II wojny światowej. 5–7 lipca 1947 roku około trzystu pięćdziesięciu nauczycieli przybyło na Jasną Górę w ramach II Kursu Sodalicji Mariańskich, który odbył się pod hasłem „Kościół a czas obecny”. Okres ten nie sprzyjał już jednak manifestowaniu poglądów religijnych, a przedstawiciele partii socjalistycznej, systematycznie umacniający w Polsce swoją władzę, w coraz bardziej otwarty sposób walczyli z Kościołem i przejawami życia religijnego (Dominiczak 2000; Dudek, Gryz 2006; Dziurok 2004; Terlecki 2007, s. 105–112; Żaryn 2003)¹. Wydany w 1949 roku dekret o stowarzyszeniach i zrzeszeniach zabronił legalnego funkcjonowania sodalicyj mariańskich (IPN I)². Terror stalinowski uniemożliwiał organizację dużych pielgrzymek (Thiriet 2002). Tylko niewielkie, zaledwie kilkusobowe, grupy mogły przybywać na przykład na nocne czuwania. Sytuacja ta zmieniła się dopiero po 1956 roku. Najbardziej aktywni nauczyciele włączyli się w działalność Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze (Hadryś 2002; IPN Ka II; Jankiewicz 2007; Sznajder 2006, s. 133–149)³. Uwolniony prymas Polski, kardynał Stefan Wyszyński stanął na czele ogólnopolskiej pielgrzymki nauczycieli 30 czerwca 1957 roku, kiedy to na Jasną Górę przybyło około dziesięciu tysięcy nauczycieli. Pielgrzymkę tę poprzedziły rekolekcje zamknięte

¹ Kościół był określany mianem najważniejszego z wrogów.

² Mimo tego podczas pielgrzymek prezentowano sztandary sodalicyj mariańskich.

³ Instytut Prymasowski Ślubów Narodu na Jasnej Górze został powołany przez prymasa Polski, kardynała Stefana Wyszyńskiego 3 maja 1957 r. Zadaniem tej instytucji była pomoc w przygotowaniach do realizacji Ślubów Jasnogórskich i Wielkiej Nowenny, poprzedzających obchody tysiąclecia chrztu Polski. Instytut Prymasowski był dziełem zewnętrznym Instytutu Świeckiego Pomocnic Maryi Jasnogórskiej Matki Kościoła.

w domach zakonnych na terenie Częstochowy. Kardynał Wyszyński wygłosił wówczas do zebranych homilię *Nauczycielu dobry...* Wyraził w niej wdzięczność dla wszystkich nauczycieli i wychowawców, którzy mimo licznych przeciwności i szykan postanowili trwać przy ideałach patriotycznych i religijnych. W trakcie uroczystości ponowiono Jasnogórskie Śluby Narodu z 26 sierpnia 1956 roku (Okońska 2006, s. 10)⁴. Prymas Wyszyński wystąpił przed nauczycielami z konferencją pt. *Współdziałanie sił wychowawczych jako warunek skutecznego wychowania człowieka* (Jankiewicz 2007).

W rezultacie tej pielgrzymki powołano do życia Krajowe Duszpasterstwo Nauczycieli i Wychowawców. Pierwszym jego kierownikiem został ksiądz Janusz Tarnowski, natomiast ze strony Episkopatu Polski na opiekuna duszpasterstwa mianowano biskupa Jana Wosińskiego. Postanowiono organizować pielgrzymki corocznie i zachęcać do udziału w nich szersze grono nauczycieli. Działania te zbiegły się w czasie z rozpoczęciem Wielkiej Nowenny przed tysiącleciem chrztu Polski (1957–1966) i miały służyć formacji duchowej nauczycieli przez tematyczne rekolekcje, wykłady i konferencje (IPN Ka II; Jankiewicz 2007). Ponadto zostały przygotowane odpowiednie publikacje duszpasterskie, takie jak *Droga krzyżowa dla nauczycieli*. Należy zauważyć, że powielanie broszur, książeczek i ulotek spotykało się natychmiast z ostrą reakcją władz PRL-u, czego dowodem jest najście 21 lipca 1958 roku na siedzibę Instytutu Prymasowskiego i konfiskata wydawnictw oraz powielaczy przez funkcjonariuszy Milicji Obywatelskiej z prokuratorem na czele (AJ I; AJ II; IPN Ka III; IPN Ka IV; Jełowicka 1993; Żaryn 2007, s. 285–286). W trakcie tej „akcji” osoby najbardziej zaangażowane w pracę wydawniczą zostały aresztowane, a następnie skazane (IPN Ka V; IPN Ka VI).

Dziewięcioletni program Wielkiej Nowenny został przygotowany przez prymasa, kardynała Stefana Wyszyńskiego i opracowany przez Komisję Maryjną Episkopatu⁵. W kolejnych latach, rozpoczynając od 1957 roku, realizowane były następujące hasła: „Wierność Bogu, Krzyżowi, Ewangelii, Kościołowi i jego Pasterzom”, „Naród wierny Łasce”, „Życie jest światłością ludzi”, „Małżeństwo – sakrament wielki w Kościele”, „Rodzina Bogiem silna”, „Młodzież wierna Chrystusowi”, „Abyście się społecznie miłowali”, „Nowy człowiek w Chrystusie”, „Weź w opiekę Naród cały”. Centralnym miejscem działań związanych z realizacją tego programu była Jasna Góra (Właźlak, Sznajder 2009, s. 23). Zjazdy nauczycieli były skoordynowane z przygotowaniem do milenium chrztu Polski, a ich kulminacją były obchody tego milenium.

⁴ Pod nieobecność uwięzionego w Komańczy prymasa Wyszyńskiego z murów Jasnej Góry odczytał je wtedy biskup Michał Klepacz.

⁵ W jej skład wchodził wtedy: ks. biskup Zdzisław Goliński, ks. biskup Antoni Pawłowski, ks. prałat Stefan Piotrowski, ks. kanonik Jan Czerniak, ks. dr Bronisław Dąbrowski, ks. redaktor Kazimierz Majdański, ks. dyrektor Antoni Kitliński, o. Paweł Kosiak, o. przeor Korneliusz Jemioł. Na czele Komisji stał prymas Wyszyński.

Meldunki, raporty i informacje na temat pielgrzymek nauczycieli

Aktywność religijna nauczycieli była uważnie śledzona przez ówczesną Służbę Bezpieczeństwa (SB), która gromadziła informacje o uczestnikach pielgrzymek i tematach poruszanych na spotkaniach⁶. Jeden ze zjazdów odbył się 4 lipca 1965 roku. Poprzedziły go trzydniowe rekolekcje dla nauczycieli przybyłych z całego kraju. W rekolekcjach wzięło udział około stu nauczycieli. W dniu zjazdu z rana w bazylice jasnogórskiej odbyła się msza święta celebrowana przez biskupa Stefana Barełę, podczas której kazanie wygłosił kardynał Wyszyński. W raporcie z tych wydarzeń major Zygmunt Nikiel (Dubiański 2006, s. 67)⁷ zanotował, że kaznodzieja nawiązując do początków państwowości polskiej i początków kultury narodu polskiego, mówił o chrzcie z 966 roku i jego okolicznościach. Okres tysiąclecia państwa określił jako wieki rozkwitu ojczyzny, szczególnie pod względem nauki i kultury, w czym najistotniejszą rolę odegrali nauczyciele. Poza tym apelował do nauczycieli, „aby w swej pracy i obowiązkach zawodowych uczyli nie tylko tego, co mają zalecane odgórnie i programowo, ale żeby uczyli prawd boskich i zasad chrześcijańskich” (IPN Ka VII). Kardynał Wyszyński nawiązał do rozwoju i zdobyczy naukowych, mówiąc: „atom powinien służyć człowiekowi, a nie być kierowany na zgubę człowieka”, stwierdził ponadto: „potęgi nauki [...] powinny znajdować się w rękach ludzi rozumnych i wierzących w moc boską, jeśli te osiągnięcia znajdują się w rękach ludzi niewierzących, może to doprowadzić do nieszczęść ludzkich” (IPN Ka VII). Tym samym zaprzeczał oficjalnej propagandzie PRL-u, według której rozwój nauki miałby podważać istnienie Boga. Oprócz tego zarzucał Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zamiar wyrobienia w młodzieży socjalistycznej postawy światopoglądowej (Durka 2012, s. 308). Odniósł się też do faszyzmu, stwierdzając, że „zrodził się w wyniku utraty wiary w Boga” (IPN Ka VII). Omawiając okres po upadku faszyzmu, kardynał Wyszyński mówił: „nasza Ojczyzna Rzeczpospolita Socjalistyczna rozszerza ateizm i ideologię marksistowską, która również nie uznaje Boga, a tam gdzie ideologia nie uznaje Boga, tam się odradza barbarzyństwo” (IPN Ka VII). W zawiązku z tym apelował do nauczycieli, żeby w swoich obowiązkach zawodowych byli wiernymi katolikami.

W zrekonstruowanej powyżej mszy świętej uczestniczyło około pięciu tysięcy osób, a na zjazd przybyło w sumie około pięciuset nauczycieli. Następnie zgodnie z programem odbyła się nauka stanowa, na którą wstęp miały tylko osoby

⁶ Zbierane i opracowywane materiały zachowały się w zbiorach Instytutu Pamięi Narodowej. W warszawskim archiwum IPN znajdują się dokumenty wytworzone przez Wydział IV Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, natomiast w archiwum oddziału katowickiego IPN są materiały Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Katowicach i Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach.

⁷ Zygmunt Nikiel od 1 czerwca 1961 roku do 30 czerwca 1962 roku był zastępcą naczelnika Wydziału III KW MO w Katowicach, a od 1 lipca 1962 roku do 30 czerwca 1969 roku – zastępcą naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach.

z imiennymi zaproszeniami. Było to około dwustu nauczycieli. Zjazd zakończyło wystąpienie biskupa Bareły. Jednak, jak zauważono w informacji SB, treść jego przemówienia miała charakter ściśle religijny (IPN Ka VII), dlatego w raporcie SB nie omówiono jej wnikliwie. Na marginesie można dodać, że w informacjach SB unikano określić wartościujących postawę poszczególnych duchownych. Natomiast podkreślano zachowania i cytowano wypowiedzi, które choćby w podtekście mogły być w opozycji do realizowanej przez partię polityki.

W latach trwania Soboru Watykańskiego II (1964–1967) ukierunkowywano pielgrzymujących nauczycieli na pogłębienie świadomej odpowiedzialności za Kościół katolicki. 3 lipca 1966 roku przybyli na Jasną Górę ogłosili *Milenijny Akt Zawierzenia Maryi*. Wydarzenie to miało upamiętnić wotum pozostawione w kaplicy cudownego obrazu, z napisem: „Wychowywać będziemy w miłości i prawdzie” (Jankiewicz 2007).

Jak wiadomo, trzy lata później, podczas ogólnopolskiego dnia modlitwy nauczycieli, obecna była Wanda Póltawska⁸, która wygłosiła wykład na temat małżeństwa, rodziny i rodzicielstwa. Do Częstochowy przyjechało wtedy około sześciuset osób, w tym około stu mężczyzn. Wspomniany już biskup Jan Wosiński⁹, opiekun Duszpasterstwa Nauczycieli i Wychowawców, stwierdził podczas kazania: „Silna wiara [jest] podstawą do jej przekazywania wychowankom. Nauczyciel ma pozyskiwać dla Kościoła nie tylko dzieci ludzi wierzących, ale też i niewierzących czy obojętnych religijnie. Ma odważnie przekazywać zasady wiary oraz być przykładem wierności Kościołowi” (IPN Ka VIII). Z taśmy magnetofonowej odtworzono przesłanie kardynała Wyszyńskiego, który nie mógł osobiście uczestniczyć w tym wydarzeniu. Dotyczyło ono kwestii odważnego wyznawania wiary, przykładowych praktyk religijnych i odpowiedzialności za religijne wychowanie dzieci. Ponadto kardynał zalecił modlitwę o wolność dla Kościoła w Polsce (IPN Ka VIII). Do Częstochowy przyjechał 3 lipca, czyli dzień po zakończeniu dnia modlitwy. Wygłosił wówczas kazanie o znaczeniu modlitwy na Jasnej Górze dla Kościoła katolickiego w Polsce (IPN Ka VIII).

Kolejny ogólnopolski zjazd nauczycieli w Częstochowie odbył się 1–2 lipca 1970 roku. Uroczystości rozpoczęły się o 19. O tej godzinie zgromadziło się około siedemdziesięciu osób. Hasło przewodnie dwudniowego spotkania brzmiało: „Dzień modlitw nauczycieli i wychowawców młodej Polski”. Nazajutrz o godzinie 9 obecnych było już około tysiąca pięciuset osób, w tym około trzystu nauczycieli, w większości w starszym wieku¹⁰. Nabożeństwo w bazylice jasnogórskiej celebrował

⁸ Wanda Póltawska (ur. w 1921 roku) była więźniarką niemieckich obozów koncentracyjnych. W latach 1954–1972 działała w Poradni Wychowawczo-Lecznicy Uniwersytetu Jagiellońskiego, przez wiele lat wykładała medycynę pastoralną.

⁹ W latach 1962–1991 był biskupem pomocniczym plockim.

¹⁰ Zwracanie uwagi na wiek nauczycieli, a pisano o nim w raportach SB dość często, mogło sugerować, że w pielgrzymkach brali udział głównie nauczyciele starszego pokolenia, odpornego na indoktrynację PRL-u.

biskup Bareła, a kazanie wygłosił kardynał Wyszyński. Prymas omówił między innymi: „trudności wychowawców w codziennej pracy dydaktycznej, stwierdzając, że w prasie warszawskiej ukazują się wiele artykułów krytykujących młodzież” (IPN Ka IX). Przekonywał, że „młodzież nie jest zła i zdemoralizowana, czego dowodem jest liczba 100 tysięcy ubiegających się o przyjęcie na wyższe studia” (IPN Ka IX). Mimo że „część młodzieży faktycznie wykazuje braki wychowawcze” (IPN Ka IX), to jednak „jest to wina tych, którzy z góry przyjmują i adaptują na grunt polski obce ideały wychowawcze, pozbawione wzorca moralności chrześcijańskiej” (IPN Ka IX), a „krytycy oceniający pracę nauczycieli sprawiają im wiele przykrości, gdyż każą im wychowywać dzieci wbrew ich woli – bez Boga i Kościoła” (IPN Ka IX). Kardynał Wyszyński stwierdził ponadto, że propagowane przez władze świeckie bodźce ekonomiczne, mające mieć wpływ na wychowanie, nie posiadają żadnych wartości i nie opierają się na katolickich normach moralnych (Durka 2013, s. 86–104; IPN Ka III; IPN Ka IX)¹¹.

Bardzo dokładna relacja zachowała się ze zjazdu nauczycieli w 1971 roku. W meldunku z tego wydarzenia znajdujemy szczegółowe informacje dotyczące przebiegu uroczystości. Czytamy między innymi, że podczas powitania uczestników odśpiewano *Apel Jasnogórski*, zebranych poinformowano, że zjazd przebiega pod znakiem obrony życia narodu. Odczytano list Episkopatu Polski, w którym podkreślano wielką wagę zjazdów stanowych i czuwania nad życiem narodu. Podczas drogi krzyżowej przy poszczególnych stacjach osoby świeckie wygłaszały prelekcje związane z męką Jezusa Chrystusa.

Wśród uczestników był oczywiście funkcjonariusz SB. W jego meldunku czytamy: „Przy stacji III prelekcję wygłaszała kobieta na temat wiary. Mówiła, że człowiek bez wiary jest niczym [...]. Przy stacji IV prelekcję wygłaszał mężczyzna [...]. Porównał męki Chrystusa z niewolą i mękami naszego narodu. Mówił o zrywach wolnościowych narodu polskiego, wymienił kilka powstań: kościuszkowskie, styczniowe jako zrywy Ojczyzny umęczonej. Prosił Boga, aby to się nigdy nie powtórzyło i aby nie było Gdańsk” (IPN Ka X).

Wymienienie tego miasta niewątpliwie stanowiło odniesienie do tragicznych wydarzeń z grudnia 1970 roku i zaraz zostało odnotowane przez SB. Podobnie jak uwagi biskupa Franciszka Musiela na temat rządu PRL-u, które pojawiły się w jego kazaniu: „Niedawno była modna piosenka *O mnie się nie martw, ja sobie radę dam*. Człowiek jednak sam sobie rady nie da, musi szukać pomocy u drugich. [...] obecnie rząd nie śpiewa *Ja sobie radę dam*, jak to było dawniej. Teraz rząd woła do ludzi: *pomożecie*, ludzie i zakłady pracy mówią: *pomożemy*. Bez pomocy nie można żyć, gdyż człowiek jest nieraz bezsilny i musi mieć pomoc Bożą” (IPN Ka X).

¹¹ Trzeba zaznaczyć, że młodzież, zwłaszcza akademicka, czyli między innymi przyszli nauczyciele, była jednym z głównych adresatów działań Instytutu Prymasowskiego Ślubów Narodu na Jasnej Górze.

Obserwatorzy zwrócili też uwagę na słowa biskupa Bareły. Dawał on przykłady, jak Matka Boska wychowywała swojego syna, a także opowiadał, jaka była szczęśliwa, kiedy dowiedziała się, że Elżbieta jest w ciąży. W swojej relacji oficer SB zanotował: „Mówił, aby zebrani wychowawcy wzorowali się na tajemnicy Matki Boskiej w wychowywaniu dzieci. Podkreślił, że ich trud pracy jest otoczony miłością wychowanków, [...] obowiązkiem nauczyciela jest wychowanie młodego pokolenia nie tylko pod względem wiedzy, ale pod względem moralnym i wiary w Boga” (IPN Ka X). Biskup mówił też, że nauczyciele, którzy właśnie rozpoczęli wakacje, przybyli na Jasną Górę, aby złożyć hołd Matce Boskiej i zgłębić jej tajemnicę wychowania, a także nabrać nowych sił. Natomiast po wakacjach udadzą się do wychowanków i będą przez nich kochani, gdyż Jezus też miłował swoich wychowawców. W nabożeństwie tym uczestniczyło około dwóch i pół tysiąca wiernych, z czego około 80% stanowiły kobiety. Odnotowano spory udział młodzieży w wieku do 25. roku życia, która miała stanowić 30% ogółu zebranych. O godzinie 11 w sali pielgrzyma (kaplicy św. Józefa) około ośmiuset nauczycieli wysłuchało dwóch referatów. W pierwszym, pt. *Korzystanie z autorytetu i dojrzałość młodzieży*, prof. Maciej Świącicki z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego podkreślał autorytet Kościoła we współczesnych czasach i umniejszał rolę zbyt wielu, jego zdaniem, autorytetów świeckich. W drugim, pt. *Moralne konflikty nauczyciela*, ks. dr Józef Tischner¹² miał przywołać wypowiedź jednego z robotników Stoczni Gdańskiej: „Gotów jestem pracować za miskę zupy, byle przestano mnie okłamywać”, i stwierdzić, że „możemy mieszkać w ciasnych mieszkaniach, mieć niskie zarobki i odłożyć te potrzeby na później, lecz na moralność to nas stać. Nauczyciel i wychowawca ma zaszczebiać cnoty prawdy i sprawiedliwości” (IPN Ka X). Według ks. Tischnera w szkołach istniało łapownictwo i łamanie dyscypliny, co źle odbijało się na sumiennych nauczycielach. Stwierdził on też, że szkoła jest miejscem spięć światopoglądowych, gdyż nauczyciel katolicki chce być w porządku wobec państwa, ale także wobec Boga, co nie zawsze jest możliwe do pogodzenia. Mimo dużych możliwości kształtowania podstaw światopoglądu nauczycielowi w Polsce nie wolno decydować o jego wyborze. Po zakończeniu tych wystąpień nauczyciele mogli obejrzyć misterium opracowane przez jednego z warszawskich aktorów, nawiązujące do historii ojca Maksymiliana Kolbego i potępiające aborcję. Podczas pożegnania nauczycieli biskup Franciszek Musiel odniósł się do sprawy normalizacji stosunków państwo – Kościół, poszanowania praw człowieka i wolności religii. Powiedział, że od siedemnastu lat Kościół jest krzywdzony i nie pozwala się na budowę obiektów sakralnych (Sznajder, Właźlak 2008). Wypowiedź zakończył jednak optymistycznie: „Idzie odnowa – dialog. Dialog będzie trwał długo. Nowi

¹² W dokumencie podano błędnie, że był wtedy profesorem (habilitację uzyskał w 1974 roku), i źle zapisano jego nazwisko jako „Tiszner”.

ludzie w rządzie¹³ podtrzymują dialog i to jest dobra oznaka¹⁴ dla obu stron. Ale niech pamiętają, że wiara rzymskokatolicka nie jest wiarą jednego narodu, lecz całego świata, i muszą się z tym liczyć” (IPN Ka X).

Odnosnie do kolejnego ogólnopolskiego dnia modlitw nauczycieli i wychowawców na Jasnej Górze, w 1972 roku, w archiwach znajdujemy już mniej obszerny opis. Dowiadujemy się z niego między innymi, że słowo powitalne wygłosił sufragan częstochowski, biskup Musiel. Powiedział, że zjazdy nauczycieli i wychowawców stały się już tradycją, którą chlubnie kontynuują nowe polskie kadry pedagogiczne naszego kraju. Zaznaczył też, że Episkopat Polski z należytą czcią traktuje zawód nauczyciela i wychowawcy, modli się za tych, którzy zostali powołani do jego wykonywania. Uczestników zjazdu przywitał też przeor Jasnej Góry, ojciec Tadeusz Kubik, i zapewnił o życzliwości całego zgromadzenia wobec nauczycieli. W pielgrzymce uczestniczyło około dwóch tysięcy osób, w większości kobiet (80%). Piszący raport major Edmund Perek (Dubiański 2006, s. 67)¹⁵ podkreślił, że frekwencja była „identyczna” jak w poprzednim roku. W sprawozdaniu oficera SB czytamy, że Elżbieta Sujak, działaczka katolicka i emerytowana lekarka, wygłosiła wykład pt. *Zagrożenie ludzkiej miłości*. Omówiła kolejne etapy rozwoju miłości i jej zagrożenia w życiu człowieka. Słuchało jej około tysiąca osób (IPN Ka XI).

16 czerwca 1976 roku Komenda Wojewódzka MO w Tarnobrzegu informowała naczelnika Wydziału IV Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie, że 2 lipca na Jasnej Górze odbędą się ogólnopolskie rekolekcje dla nauczycieli, a księża dostali od biskupa zalecenie, aby nie ogłaszali tego publicznie, tylko zachęcali nauczycieli do wzięcia w nich udziału podczas rozmów indywidualnych (IPN BU I). I rzeczywiście, 1–2 lipca tego roku odbyły się dni modlitw dla nauczycieli. Pierwszego dnia na rozpoczynającym uroczystości apelu jasnogórskim było obecnych około dwustu pięćdziesięciu osób. Natomiast drugiego, według danych SB, w nabożeństwach wzięło udział około tysiąca pięciuset osób. Podczas kazania biskup Musiel nawiązał do bardzo konkretnych problemów polskiej edukacji. Stwierdził, że w szkołach koniecznie należy zwiększyć liczbę godzin języka polskiego, gdyż naśladując zagraniczne wzorce kulturowe, nie dostrzega się dorobku kultury polskiej. Zauważył, że dyrektorzy w szkołach naruszają wolność sumienia i wyznania młodzieży wierzącej, czym łamią Konstytucję PRL. Podkreślił, że „poprzez propagandę ateistyczną usiłuje się odciągnąć ludzi od Kościoła” (IPN BU II). Z kolei biskup Ignacy Tokarczuk wygłosił dla zebranych prelekcję pt. *Wychowawcza rola nauczyciela w kościele diecezjalnym*. Stwierdził, że społeczeństwo kształtują nauczycielstwo, duchowieństwo i literatura. Wymieniał przyczyny kryzysu pedagogiki socjalistycznej. Według biskupa były nimi: „fałsz i zakłamanie, które [...]

¹³ Mowa o ekipie I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka.

¹⁴ W oryginale „odznaka”.

¹⁵ Edmund Perek od 1 lipca 1969 roku do 31 maja 1975 roku był zastępcą naczelnika Wydziału IV KW MO w Katowicach.

podniesiono [...] do rangi metody naukowej; [...] deptanie podstawowych praw osoby ludzkiej, narzucanie przekonań i światopoglądu; prześladowanie Kościoła w Polsce przy pomocy wszystkich dostępnych środków administracyjnych” (IPN BU II). Następnie biskup Tokarczuk odpowiadał na pytania wcześniej zapisane przez słuchaczy na kartkach. Dotyczyły one systematycznego obniżania poziomu nauki w Polsce, sposobów przeciwdziałania pijaństwu, możliwości zmiany programów radiowych i telewizyjnych, wzorca osobowego dyrektora i kierownika szkoły. Wypowiadając się na temat tych zagadnień, prelegent stwierdzał między innymi, że rządzący Polską chcieliby mieć społeczeństwo ślepo wykonujące rozkazy, a boją się ludzi myślących, że w programach telewizyjnych jest zbyt dużo przemocy i demoralizacji, że jeśli społeczeństwo mogło wpłynąć na rząd w kwestii cen artykułów żywnościowych, to może także wpłynąć na tematykę programów. Ponadto biskup zauważył, że w Polsce można zaobserwować zjawisko konformizmu, dochodzi do prób godzenia przez ludzi sprzecznych wartości i ideałów, co doprowadza „do obłądki i nerwicy” (IPN BU II). Inny z prelegentów, omawiając temat cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej, wskazywał na przypadki zmiany poglądów przez przybyłych i na ofiarowywanie jako wotów odznak Związku Młodzieży Socjalistycznej i Związku Młodzieży Polskiej (IPN BU II).

Po zakończeniu uroczystości odbyły się zamknięte rekolekcje dla około dwustu zaproszonych wychowawców młodzieży. Prowadził je były rektor częstochowskiego Wyższego Seminarium Duchownego, ks. Adam Skrzypiec. Stwierdził między innymi, że kiedyś w szkołach ściągano ze ścian krzyże, a teraz dąży się do wyeliminowania wszystkich oznak religijności z życia Polaków. Zebranych nauczycieli pożegnał biskup Musiel, mówiąc, że nauczyciele są zmuszani do realizacji programu wychowania ateistycznego, choć są przekonani o jego błędnych założeniach (IPN BU II).

W dokumentach z 1977 roku odnajdujemy informację dotyczącą duszpasterstwa nauczycieli i wychowawców w archidiecezji krakowskiej. Funkcjonariusze SB zwracali uwagę na fakt, że nauczyciele uczestniczący w pielgrzymkach na Jasną Górę domagają się rozszerzenia współpracy z kapłanami. Według nauczycieli katolickich duszpasterstwo i katechizacja nie obronią wiary młodego pokolenia i potrzebna jest szeroka współpraca z rodziną, aby ta wychowywała w duchu religijności. Osoby zaangażowane w duszpasterstwo zalecały wzmocnienie działań na rzecz umacniania wiary katolickiej mimo państwowego programu ateizacji. Zadanie to chciano realizować między innymi dzięki corocznej pielgrzymce nauczycieli i wychowawców na Jasną Górę (IPN BU III). Możliwe, że w związku z tym, przy okazji pielgrzymki w 1977 roku, opiekun duszpasterstwa nauczycielskiego, biskup Franciszek Musiel, wydał list duszpasterski wzywający księży do skutecznego poinformowania o niej nauczycieli. Prosił w nim o ogłoszenie tego faktu z ambon i dodatkowo powiadomienie o nim jednego z zaufanych nauczycieli katolickich. Ponadto zwracał się do księży, by informowali o spotkaniach, godzinach biblijnych i dniach skupienia dla inteligencji (IPN BU IV).

W 1977 roku pielgrzymów przywitał jeden z ojców paulinów, który stwierdził, że przed nauczycielami stoi zadanie walki z ateizacją, laicyzacją i demoralizacją młodego pokolenia. Drugiego dnia pielgrzymki, czyli 2 lipca, mszę świętą koncelebrowaną odprawił biskup Stefan Bareła, a kazanie wygłosił biskup Franciszek Musiel, który ubolewał nad brakiem szacunku dla człowieka w państwach o światopoglądzie materialistycznym. W mocnych słowach zaatakował też ustawę o przerywaniu ciąży i wypowiedź I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR Edwarda Gierka na temat współczesnego modelu rodziny. Zauważył, że w państwie, gdzie 90% ludności to katolicy, nie ma ani jednego wierzącego i praktykującego ministra. Wreszcie wskazał, że Polakom narzuca się kulturę sprzeczną z tradycją chrześcijańską.

Podczas zamkniętych rekolekcji nauczyciele mogli wysłuchać referatu wicerektora częstochowskiego Wyższego Seminarium Duchownego, ks. Jerzego Kowalskiego, na temat alienacji osoby ludzkiej w kontekście wiary. Skrytykował on ateizm i stwierdził, że marksizm nie wyjaśnia sensu życia ani śmierci, co stanowi o jego słabości. Kolejny z referatów, pt. *Rola rodziny w kształtowaniu chrześcijańskiej osobowości dzieci i młodzieży*, został wygłoszony przez J. Rybickiego. Mówił on, że człowiek ze swej natury jest religijny, a zadaniem nauczycieli jest przygotowanie młodzieży do założenia rodziny chrześcijańskiej. Po wygłoszeniu referatów odpowiadano na pytania. Jedno z nich, odnotowane przez SB, dotyczyło zachowania się w sytuacji zwolnienia z zawodu nauczycielskiego ze względu na postawę chrześcijańską. Odpowiedział biskup Musiel stwierdzeniem, że w Polsce wolność religii gwarantuje konstytucja i takie zwolnienie jest bezprawne. Podał przykład Albanii, w której oficjalnie zakazuje się praktyk religijnych, i zauważył, że w Polsce jest więcej wolności dzięki postawie społeczeństwa i pryncypialności episkopatu. W przypadku zwolnienia z pracy ze względu na postawę chrześcijańską nauczyciel powinien powiadomić ordynariusza swojej diecezji. Ten z kolei musi tę informację upublicznić, aby spowodować nacisk opinii publicznej na rządzących. SB donosiła, że w pielgrzymce wzięło udział około tysiąca osób, a w rekolekcjach – około ośmiuset. Z kolei w uroczystościach drogi krzyżowej uczestniczyło siedemset osób. Według informacji SB prowadzący porównywał obrazy z poszczególnych stacji do sytuacji nauczycieli, np. przy pierwszym upadku Chrystusa wskazywał, że „nauczyciele też popadają w wątplenie co do własnych sił i wpływu na powierzone dzieci”. Mówił też, że „należy wierzyć w nieśmiertelność trudu nauczyciela jako wychowawcy nowego pokolenia Polaków” (IPN BU V).

Na zakończenie tej pielgrzymki przemówił biskup Musiel, przywołując obrazy z historii, kiedy chrześcijanie byli prześladowani za swoją wiarę. Stwierdził, że w obecnej rzeczywistości istnieje totalne zagrożenie dla Kościoła. Zaapelował do nauczycieli, aby wychowywali młodzież zgodnie z zasadami chrześcijańskimi (IPN BU V).

Zakończenie

Na podstawie zaprezentowanych przykładów można stwierdzić, że systematycznie sporządzane przez oficerów SB meldunki i raporty miały sporą wartość informacyjną dla ówczesnych władz ze względu na toczoną przez nie walkę ideologiczną z Kościołem katolickim. Dotyczyły wpływu zwalczanej instytucji na ważną grupę zawodową, jaką byli i są nauczyciele. Ze względu na takie elementy polityki partii socjalistycznej, jak indoktrynacja i próby zlaicyzowania społeczeństwa, pielgrzymki nauczycieli były traktowane jako realne zagrożenie dla tych działań. Dlatego kontrolowano i odnotowywano liczbę uczestników, ich wiek i płeć. Uważnie analizowano treść kazań i referatów wygłaszanych podczas konferencji, gdyż niemal zawsze odnosiły się one zarówno do aktualnej problematyki społecznej, relacji państwo – Kościół, jak i do polityki wewnętrznej rządu PRL-u. Udokumentowane przez SB i zinterpretowane jako wrogie socjalistycznemu państwu fragmenty wypowiedzi osób duchownych mogły później zostać wykorzystane przeciwko nim. Bardzo dokładnie analizowano przebieg pielgrzymek w okresach kryzysów politycznych, zwłaszcza po wydarzeniach z grudnia 1970 roku na Wybrzeżu czy strajkach w czerwcu 1976 roku. W warunkach silnej cenzury i monopolu informacyjnego władz państwowych pielgrzymki organizowane pod hasłem zjazdu czy dni modlitw przełamywały wyłączność partii komunistycznej na kształtowanie obrazu rzeczywistości społeczno-politycznej w środowisku nauczycieli i wychowawców. Warto zaznaczyć, że od 1971 do 1978 roku pielgrzymkom nauczycieli oficjalnie przewodniczył kardynał Karol Wojtyła. Natomiast w 1982 roku przewodnictwo dorocznej pielgrzymki nauczycieli objął metropolita krakowski, kardynał Franciszek Macharski. W kolejnych latach za duszpasterstwo nauczycieli odpowiedzialni byli: biskup Edward Materski, arcybiskup Władysław Ziółek, ksiądz profesor Jan Kowalski, a od 2001 roku – biskup Edward Dajczak (Jankiewicz 2007). Od 2015 roku duszpasterzem jest biskup Piotr Turzyński.

Bibliografia

Materiały archiwalne

- Archiwum Jasnogórskie w Częstochowie [dalej: AJ], sygn. 3076. *Kronika Klasztoru Jasnogórskiego od 1 stycznia 1957 r. do 31 grudnia 1964 r.*, k. 103–104, zapis z 21 VII 1958 r. (AJ I).
- AJ, sygn. 4347, *Proces sądowy po napadzie na Jasną Górę 21.07.1958 r.*, k. 8, *Pismo biskupa częstochowskiego Zdzisława Golińskiego do Prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego z 22 VII 1958 r.* (AJ II).
- Instytut Pamięci Narodowej. Oddziałowe Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Katowicach [dalej: IPN Ka], sygn. 085/3, t. 2, k. 517–518.

- Informacja dotycząca pielgrzymek mężów i młodzieńców do Piekar Śląskich z parafii w Świętochłowicach z 4.06.1970 r. (IPN Ka I).*
- IPN Ka, sygn. 221/27, t. 2, k. 59–69. *Notatka informacyjna z wyników dotychczasowego śledztwa w sprawie Instytutu Prymasowskiego na Jasnej Górze w Częstochowie z 17 września 1958 r. (IPN Ka II).*
- IPN Ka, sygn. 221/27, t. 2, k. 1–40. *Wykaz przedmiotów zakwestionowanych w Instytucie Prymasowskim w Częstochowie w czasie przeprowadzonej rewizji. Załącznik do pisma Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach do przeora Klasztoru OO. Paulinów w Częstochowie z 22 sierpnia 1958 r. (IPN Ka III).*
- IPN Ka, sygn. 221/27, t. 2, k. 352/1. *Wywiad z rzecznikiem Generalnej Prokuratury w sprawie interwencji władz prokuratorskich w Częstochowie, „Życie Warszawy” z 13 sierpnia 1958 r. (IPN Ka IV).*
- IPN Ka, sygn. 221/27, t. 2, k. 353. *Pismo Sądu Wojewódzkiego w Katowicach do Departamentu II Prokuratury Generalnej w Warszawie z dnia [brak daty dziennej] lipca 1959 r. (IPN Ka V).*
- IPN Ka, sygn. 221/27, t. 2, k. 354. *Pismo Prokuratury Wojewódzkiej w Katowicach do Wydziału Śledczego Służby Bezpieczeństwa Wojewódzkiej Komendy Milicji Obywatelskiej w Katowicach z 2 lipca 1959 r. (IPN Ka VI).*
- IPN Ka, sygn. 056/87, k. 223. *Informacja dotycząca dorocznego dnia modlitw nauczycieli na Jasnej Górze z 5.07.1965 r. (IPN Ka VII).*
- IPN Ka, sygn. 085/9, t. 10, k. 155–157. *Informacja z przebiegu dnia modlitwy nauczycieli na Jasnej Górze z 5.07.1969 r. (IPN Ka VIII).*
- IPN Ka, sygn. 056/63, k. 65–66. *Informacja dotycząca przebiegu ogólnopolskiego zjazdu nauczycieli i wychowawców na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 1–2.07.1970 r. z 2.07.1970 r. (IPN Ka IX).*
- IPN Ka, sygn. 056/55, t. 4, k. 199–202. *Meldunek nr 186 Komendy Miejskiej i Powiatowej MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału IV Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO z 2.07.1971 r. (IPN Ka X).*
- IPN Ka, sygn. 056/99, k. 459–460. *Informacja o przebiegu ogólnopolskiego dnia modlitw nauczycieli na Jasnej Górze w Częstochowie w dniach 1–2.07.1972 r. z 2.07.1972 r. (IPN Ka XI).*
- Instytut Pamięci Narodowej. Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów w Warszawie [dalej: IPN BU], sygn. 0639/126, k. 42. *Informacja Komendy Wojewódzkiej MO w Tarnobrzegu do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z 16.06.1976 r. (IPN BU I).*
- IPN BU, sygn. 0639/126, k. 46–48. *Informacja Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie z 7.07.1976 r. dotycząca przebiegu dorocznych uroczystości kościelnych dla nauczycieli na Jasnej Górze (IPN BU II).*
- IPN BU, sygn. 0639/125, k. 137. *Informacja naczelnika Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Krakowie ppłk. Józefa Biela do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW z 10.05.1977 r. (IPN BU III).*

IPN BU, sygn. 0639/125, k. 153. *Informacja naczelnika Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Częstochowie do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW z 30.06.1977 r.* (IPN BU IV).

IPN BU, sygn. 0639/125, k. 154–158. *Informacja zastępcy naczelnika Wydziału IV Komendy Wojewódzkiej MO w Częstochowie kpt. Stanisława Boczka do naczelnika Wydziału IV Departamentu IV MSW z 3.07.1977 r.* (IPN BU V).

Opracowania

Dominiczak H. (2000). *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990. W świetle dokumentów MSW.* Warszawa: Dom Wydawniczy „Bellona”.

Dubiański W. (2006). *Województwo katowickie.* W: Piotrowski P. (red.). *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. II, 1956–1975.* Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

Dudek A., Gryz D. (2006). *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989).* Kraków: Znak.

Durka J. (2012). *Działalność Wydziału Nauki i Oświaty (Nauki, Oświaty i Kultury) Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Częstochowie w latach 1975–1990 w świetle planów pracy i sprawozdań.* W: Magier D. (red.). *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury – ludzie – dokumentacja.* Lublin – Radzyń Podlaski: Archiwum Państwowe w Lublinie.

Durka J. (2013). „Młode pokolenie [...] pragnie aby rodzina polska była chrześcijańska” – problematyka wychowania młodzieży w dokumentach Służby Bezpieczeństwa, dotyczących pielgrzymek na Jasną Górę w 1977 roku. W: tegoż (red.). *Problemy i sukcesy polskiej rodziny w przeszłości i teraźniejszości. Studia historyczno-społeczne.* Kalisz: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Dziurok A. (2004). *Wstęp.* W: tegoż (red.). *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec Kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989.* Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.

Hadryś J. ks. (2002). *60-lecie Instytutu Świeckiego Pomocnic Maryi Jasnogórskiej Matki Kościoła,* dostępny na: <http://www.archpoznan.org.pl/serwis/artykuly/2002/1/instytut.html> (otwarty 4.03.2015).

Jankiewicz E. (2007). *Nowe czasy wołają o świętych nauczycieli.* „Nowe Życie”, nr 9, dostępny na: <http://nowezycie.archidiecezja.wroc.pl/numery/092007/02.html> (otwarty 14.10.2013).

Jełowicka J. (1993). *Najazd na Jasną Górę i Instytut Prymasowski w 1958 roku.* „Studia Claromontana” 1993, t. XIII, s. 311–344.

Okońska M. (2006). *Jak powstały Jasnogórskie Śluby Narodu.* „Niedziela Ogólnopolska”, nr 19, s. 10.

Sznajder A. (2006). *Jasna Góra.* W: Noszczak B. (red.). *Milenium czy Tysiąclecie.* Warszawa – Radom: Instytut Pamięci Narodowej.

- Sznajder A., Właźlak W.P. (red.). (2008). „*Postanowiono załatwić odmownie...*”. *Budownictwo sakralne w diecezji częstochowskiej (1957–1989)*. Wybór dokumentów, Katowice – Częstochowa – Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej.
- Terlecki R. (2007). *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Thiriet D. (2002). *Marks czy Maryja. Komuniści i Jasna Góra w apogeum stalinizmu (1950–1956)*. Warszawa: Trio.
- Właźlak W.P., Sznajder A. (red.). (2009). *Wstęp*. W: tychże (red.). *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę 1945–1989. Wybór dokumentów*. Katowice: Instytut Pamięci Narodowej.
- Z historii Instytutu Prymasowskiego Stefana Kardynała Wyszyńskiego*, dostępny na: <http://www.wyszynskiprymas.pl/zadania.html> (otwarty 3.03.2015).
- Żaryn J. (2003). *Dzieje Kościoła katolickiego w Polsce (1944–1989)*. Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton.
- Żaryn J. (2007). *Ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę*. W: Kersten K. (red.). *Dzieje miasta i klasztoru po 1945 roku*. Częstochowa: Urząd Miasta Częstochowy.
- Życiorys dr Wandy Póltawskiej*, dostępny na: http://www.kul.pl/art_12047.html (otwarty 14.10.2013).

TEACHERS' PILGRIMAGE MOVEMENT TO JASNA GÓRA MONASTERY IN THE 1960S AND 1970S IN THE DOCUMENTS OF THE SECURITY SERVICE

Abstract: The first teachers' pilgrimages to Jasna Góra were organized at the turn of 19th and 20th centuries. Despite numerous obstacles associated with political divisions, attempts were made to intensify this movement after the restoration of Polish independence. The first all-Polish pilgrimage of teachers took place in 1937. However, the organization of such journeys was impossible during the Second World War. After the war teachers' pilgrimages to Jasna Góra were in turn regarded as serious threats for the secularization and indoctrination of the society in a People's Poland controlled by the communist party. The number of pilgrims along with their age and sex were thus under constant surveillance. The sermons and papers presented at the conferences were also carefully analyzed. They almost always related to current social issues, relations between the state and the Church, and the internal policies of the Polish People's Republic government. In the conditions of strong censorship and information monopoly of the state authorities, the pilgrimages arranged as rallies or days of prayers were breaking the exclusivity of the communist party in shaping the image of socio-political reality in the *group of teachers and educators*. The Security Service kept records of their actions.

Keywords: pilgrimages, Church, communist party, Security Service, teachers, monastery

Jarosław Durka – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Nauczyciel historii w Zespole Szkół Publicznych nr 1 w Myszkowie, doradca metodyczny w Regionalnym Ośrodku Doskonalenia Nauczycieli „WOM” w Częstochowie, pracownik nieetatowy w Instytucie Historii Uniwersytetu Opolskiego. Autor książki *Janusz Radziwiłł 1880–1967. Biografia polityczna* (2011); współautor monografii *Koronacja. Leśniów – 1967* (2007); redaktor naukowy pierwszego tomu pracy zbiorowej *Państwo – religia. Instytucje państwowe i obywatele wobec religii w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku* (2014). Adres do korespondencji: al. Wolności 71a, 42-300 Myszków. Adres e-mail: jarekdurka@o2.pl.